

Стела ДЕРМЕНДЖИЕВА

**Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България
Петя СЪБЕВА**

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България

НАЦИОНАЛНАТА И РЕГИОНАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ В ПРОЕКТИ, СВЪРЗАНИ С КУЛТУРНИЯ ТУРИЗЪМ

Stela DERMENDZHIEVA

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

Petya SABEVA

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

NATIONAL AND REGIONAL IDENTITY IN PROJECTS, CONNECTED WITH CULTURAL TOURISM

Cultural tourism as an object of cognition presumes interdisciplinarity. Of key importance become the problems of preservation and tourist interpretation of the world and the national natural and cultural heritage, the organization and using of the recreational territories, environmental friendliness of the types and forms of cultural tourism and their sustainable development and planning.

An attempt has been made to be substantiated the fact that the projects, connected with cultural tourism, are a combination of purposeful activities (merged around the solving of particular tasks of problematic or unknown character or the fulfillment of particular aim; with real practical character and projection of the end product; require complicated, complex activities, which bring high degree of motivation and give opportunity for development) with strongly expressed integrative character of the scientific and social cognition.

Keywords: cultural tourism, projects, project education, developing of projects.

Да се изследва проблематика, свързана с ролята на висшето образование във формирането на национална и регионална идентичност е амбициозна изследователска задача.

Приемайки идеята, че чувството за национална или регионална принадлежност и обща съдба не може да бъде създадено изкуствено, а може единствено да бъде породено от споделеното културно самосъзнание, в изследването е направен опит да се обоснове тезата, че проектите, свързани с културния туризъм са съвкупност от целенасочени дейности, които са обединени около решаването на определени задачи с проблемен или непознат характер или постигането на определена цел с реален практически характер и проекция на крайния продукт. Изпълнението на поставените задачи изисква сложни, ком-

плексни дейности, които носят висока степен на мотивираност и дават възможност за развитие, като в същото време се отличават със силно изразен интегративен характер на научното и социално познание.

В опит да се активизира този сложен комплекс от познавателни и мотивационни дейности при студенти от специалност „Културен туризъм“ в ОКС „бакалавър“, ви представяме емпиричните резултати и теоретичните им проекции като споделен опит от организацията на обучението по академичната дисциплина „Методология на разработване на проекти в културния туризъм“.

Причината изследователският интерес да се фокусира върху националната и регионална идентичност са сложните ѝ интерпретации в културологичните измерения на съвременността на фона на все по-агресивните глобализационни предизвикателства пред културната идентичност на малките общества, каквито са тези на Балканите. А и не само на тях, защото проблемите са твърде комплексни и сложни, поради което биха могли да се проследят в различни измерения.

Ние сме ги потърсили в крайния продукт на студентските изследвания (каквито се явяват разработените проектни предложения) като рефлексия в начина на мислене и мотивацията то да бъде изразено чрез конкретно житейско решение при младите хора.

Научната коректност предполага терминологично уточнение на контекста на основните понятия, използвани в изследването.

Идентичността възприемаме като усещането за собственото “аз” и “ние”, самосъзнанието за различност, за притежаването на специфични качества. Наследена, конструирана или ситуационно обусловена, тя е продукт на взаимодействието на индивида с другите и в този аспект приемаме твърдението на С. Хънтингтън, че формира реалното поведение на хората.

Културният туризъм и представянето на културното наследство до голяма степен утвърждават националната идентичност. Туризмът като обект на познание и управление изисква интердисциплинарност на знанията. Ключово значение придобиват проблемите по опазването и туристическата интерпретация на световното и националното природно и културно наследство, устройството и използването на рекреационните територии, екологосъобразността на видовете и формите на туризъм и тяхното устойчиво развитие.

Приоритетна насока в устойчивото развитие на туристическата индустрия е културният туризъм. Развитие на културния туризъм изисква използването на съвременните методологии на образование, управление и устойчиво развитие.

Културният туризъм и неговата същност се определят от понятието култура и нейните пространствени и времеви характеристики, проявлението ѝ като процес и резултат. Културният туризъм пресъздава и пренася през поколенията паметта на човечеството и я прави достойна на участниците в него.

Взаимодействието на туризма и антропогенната среда е многостранно и има различни измерения и ефекти. Устойчивото развитие на туристическата

дестинация зависи от отношенията между трите основни антропогенни фактора в нея – местното население, туристическия бизнес и туристите и провежданата политика в тази насока.

Академичният контекст на понятието „проект“ е обвързан основно с процедури – реакции на поставена научно-приложна изследователска задача, организирани с цел да се постигне определен очакван резултат. Самостоятелността на студентското изследване предполага активно използване на специализирани знания, умения за реализиране на критичен анализ спрямо информационни източници по темата, способност за формулиране на изводи и обобщени съждения, креативност в идейните предложения за решаване на проблемно-изследователската задача.

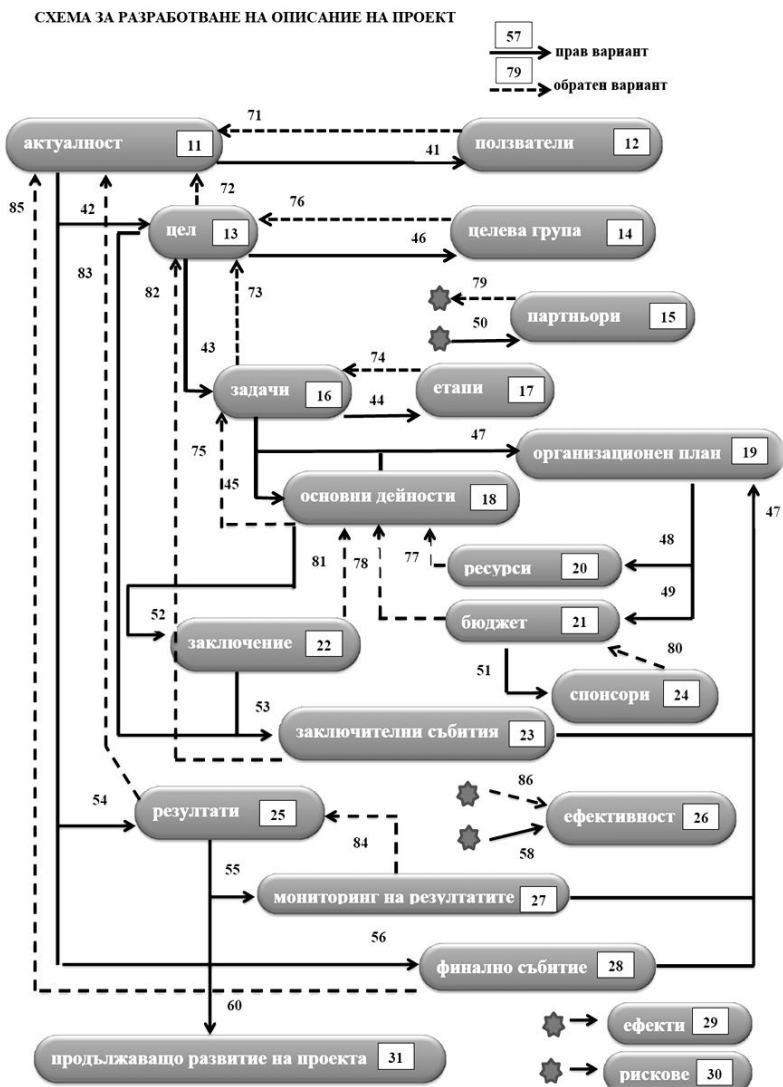
Разработването на проект, обвързан с културния туризъм, предполага свободата и отговорността от индивидуални студентски решения: от избора на тематична област до конкретиката на формулираната тема; подборът на информационни източници, които да осигурят съдържателната „стабилност“ в конструкцията на проектното решение; използването на един от възможните формати за окончателното оформяне и представяне.

Всяко едно от тях се отнася към една от четирите (от възможните шест) фази на жизнения цикъл на проекта. Тъй като неговите основни цели и функции са насочени към осмисляне и задълбочаване на знания за концепции, теории, позитивни практики в областта на културния туризъм в тяхната взаимнообвързаност с усъвършенстване на общи (анализ, синтез, оценка) и специфични умения, не се изисква реализирането на последните две фази: изпълнение и оценка на изпълнението на проекта.

Фиг. 1 Фази в жизнения цикъл на проекта
(по Асенов, А. Управление на проекти. В. Търново: Фабер, 2012, с. 14-23)

Препоръчителният модел за осъществяване на проектното описание предполага отговор на някои основни въпроси, свързани с определяне на краткосрочни и дългосрочни цели, декомпозирани до ниво оперативни задачи; дейностите по тяхното осъществяване, обхванати в организационен план в няколко етапа (предварителен, реализиране, мониторинг, финално събитие и евентуални намерения за продължаващо развитие).

Фиг. 2 По Овчинников А. Е., Д. В. Мисливченко. До проекта за 70 въпроса или схема разработката проектного описания, Агентство образовательных решений „Новые стратегии“. Красноярск, 2012

Моделната схемата е инструмент, който позволява да се осъществи разработването на проектното описание, като за начален може да се използва всеки един неин елемент.

Отговорът на относително несложни въпроси позволява реализирането на всички стъпки от описанието на проектното предложение. В своята същност тя е алгоритъм за разработване на проектно описание, в което са възможни два варианта за действие: *прав* (от актуалността към резултата) и *обърнат* (от резултата към актуалността).

Табл. 1

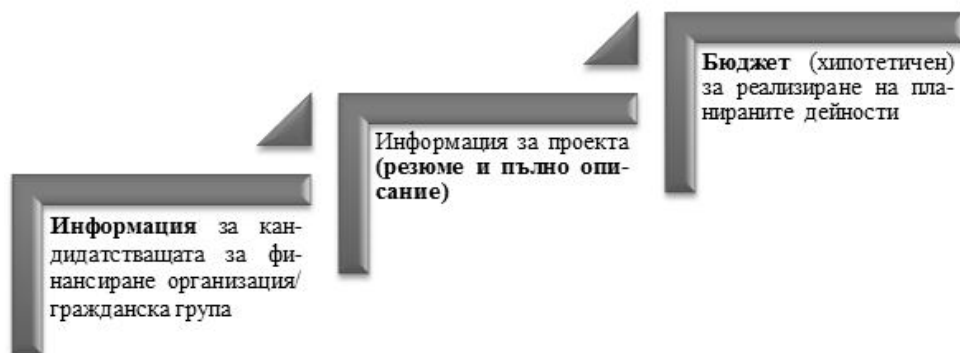
Описание на съставните елементи на проектното предложение

№	наименование	описание
11	Актуалност	Проектно основание – то най-често е старта на проектирането, тъй като е свързано с настоящ проблем и образа на решението му в бъдещето (културна норма на проектирането).
12	Ползватели	Потенциалните потребители на реализацията на крайния продукт.
13	Цел	Конкретен способ-действие за решаване на проблемите и способстваща за прехода към желания краен резултат в бъдещето.
14	Целева група	Тези, към които е насочено конкретното действие и заради които се реализира целта на проекта.
15	Партньори	Субекти, поддържащи проекта, които поемат отговорност за реализация на отделните му части етапи).
16	Задачи	Ключови елементи за реализация на целите.
17	Етапи	Последователни съдържателно-времеви блокове от дейности за реализация на проекта.
18	Основни дейности	Конкретни действия, осъществявани в хода на реализацията на проекта, без които е невъзможно реализирането на целите.
19	Организационен план	Изброяване на всички действия по проекта.
20	Ресурси	Изброяване на всички необходими условия за реализация на проекта.
21	Бюджет	Средствата, необходими за реализацията на проекта.
22	Заключение	Конкретни и измерими показатели, които удостоверяват постигането целите на проекта.
23	Заключителни събития	Едно или няколко събития, фокусиращи върху достигане целите на проекта.
24	Спонсори	Субект (и), поддържащи проекта чрез осигуряване на финансови средства за неговото реализиране. Не носят отговорност за реализацията му.
25	Резултати	Конкретни и измерими показатели за степента на изменение на настоящето до желаният бъдещ резултат.
26	Ефективност	Съотношението между разходите за постигане на целите и резултата.
27	Мониторинг на резултатите	Система за проследяване измененията след достигане целите на проекта.
28	Финално събитие	Събитие, фиксиращо степента на изменение на настоящето след достигане целите и завършващо реализацията на проекта.
29	Ефекти	(! Да не се бърка с ефективност). Събития и процеси, които могат да протекат в процеса на реализиране на проекта, които са извън зоната на влияние на проектния екип.
30	Рискове и способности за тяхната минимизация	Събития и процеси, заплашващи реализирането на проекта.
31	Продължаващо развитие на проекта	Варианти за преход от проектна във функционална форма или перспектива за следващо проектно действие.

Като най-съществена, творческа и директно обвързана с целите на академичния курс „Методология на разработване на проекти в културния туризъм“

оценяваме описанието на съставните елементи на проектното предложение (таблица 1).

В съответствие с тематичните акценти и методологичните изисквания към тяхната концептуализация, процесът включва резюмирано и цялостно описание, представено чрез аргументация за уникалността на местното наследство, обект на опазване; цел и дейности, ангажирани лица, календарен график, възможни препятствия в следния вариант:

Фиг. 3 Структурно-съдържателни компоненти на проектното описание

Изграждането на първоначалната идея на проектното предложение трябва да е защитима спрямо възможните положителни и отрицателни последващи ефекти от развитието на туризма на определена територия. Неговото взаимодействие с антропогенната среда е многостранно и има различни *измерения*.

Като най-ясно отличими положителни социокултурни *ефекти* могат да се открият местно производство на стоки и сувенири и насърчаване и възраждане на местните форми на изкуство - фолклор, кулинарно изкуство. На макроравнище устойчивото развитие е свързано с повишаване на благосъстоянието на населението и намаляване на бедността и неравенството.

Отрицателните ефекти са свързани основно със загуба на културна идентичност, вреди върху начина на живот, културната и ценностната система на местното население. Новите форми на заетост унищожават традиционните модели на работа на приемащата общност, налагат различни модели на потребление и като цяло формират нови модели на живот, като се развива културната идентичност. Други отрицателни ефекти са: влошаването на международното и етническото разбирателство, заетостта в туристическата индустрия често е дехуманизираща, туристите имат нежелан “ефект на демонстриране”. Превръщането на една територия и населените места в нея в туристическа дестинация води не само до пространствена, но и до социокултурна промяна.

С тези детерминанти, както и с целите пред развитието на културния туризъм, вариативността в класификацията на антропогенните туристически ресурси (според класификационния признак) и спецификата на базовото познание

на студентите, са в основата на предложените тематични модули за избор на проектна идея.

В стратегическата програма „Дневен ред 21 век” на Световната организация по туризъм се определят следните цели, отнасящи се и за културния туризъм:

□ **Икономическа жизнеспособност.** Да се осигури жизнеспособността и конкурентоспособността на туристическите дестинации и фирми, така че да се гарантира продължителния им просперитет и това да им донесе дългосрочни ползи.

□ **Местен просперитет.** Да се максимизира приносът на туризма за просперитета на приемащата дестинация.

□ **Качество на заетостта.** Да се увеличи броят и качеството на работни места, създадени и поддържани от туристическата индустрия, включително и по отношение на нивото на заплащане, условията на обслужване и достъпността на всички, без всякаква дискриминация по отношение на пол, раса, физически увреждания или по друг начин. Туризмът да се превърне в стимул за развитие на човешките ресурси на местно и регионално ниво в зависимост от уникалната специфика на дестинациите.

□ **Социално равенство.** Да се търси широко разпространение на икономическите и социалните ползи от туризма сред цялата приемаща общност, включително подобряване на възможностите за достъп до услуги и увеличаване на приходите на местното население.

□ **Удовлетворение на посетителите.** Да се осигури безопасно и удовлетворително пребиваване за посетителите. Туристическите услуги да са достъпни за всички, без всякаква дискриминация по отношение на пол, раса, увреждания или по друг признак.

□ **Местен контрол.** Да се предоставят възможности на местните общности за участие в процеса на планиране и вземане на решения относно управлението и бъдещото развитие на туризма в съответната област. По-широк кръг от местната общност да бъдат активно ангажирани с този процес и решенията да бъдат вземани след постигане на консенсус между съответните заинтересовани страни.

□ **Социално благоденствие.** Да се поддържа и засилва качеството на живот в местните общности, включително и достъпа до ресурси, удобства и животоподдържащи системи, като се избягва всякаква форма на социално унижение или експлоатация на населението от приемащата общност.

□ **Културно богатство.** Да се уважава историческото наследство, автентичната култура, традиции и особености на приемните общества и да се насърчава тяхното съхранение и развитие.

□ **Физическа цялост.** Да се поддържа и развива качеството на естествената природна среда – урбанистичен и природен пейзаж, както и да се избягва всякакво физическо и визуално изменение на околната среда, което би довело до нарушаване на равновесието или до неестетичност на средата.

□ **Биологично разнообразие.** Да се поддържа съхранението на естествената природа, хабитати и дивия живот, като се минимизират вредите върху тях.

□ **Ефективно използване на ресурсите.** Да се минимизира използването на оскъдни и невъзстановими ресурси за развитието и управлението на туристически съоръжения и услуги.

□ **Чистота на околната среда.** Да се минимизира замърсяването на въздуха, водата и почвите и генерирането на отпадъци от предприятията от туристическия сектор и от посетители.

Антропогенните туристически ресурси са свързани със социокултурната среда. Те са създадени от човека, отделни социални групи или обществото като цяло. Техният потенциал обхваща културно-историческото наследство и социалната практика.

При класификацията на антропогенните туристически ресурси критериите могат да бъдат **времеви, пространствени и сфери на живот**. Ако приемем времевите критерии, то ресурсите се класифицират в две посоки – *минало и настояще*.

– *Миналото на човечеството*, като туристическа интерпретация, обхваща културно-историческото наследство и митовете, легендите и преданията на различните общности.

– *Интерпретирането на съвременността от туристическа* гледна точка, позволява да се оформят три групи ресурси – събития; културни, спортни и индустриални обекти; бит, традиции, обичаи и фолклор.

Културите и цивилизациите като етапи в периодизацията на историята и териториите, върху които те са се развивали, могат да служат за отправни точки при разработването на дестинациите за културно-исторически туризъм.

Продуктовите структури на културно историческия туризъм могат да се разработват върху антропогенни ресурси, включващи артефакти от различните цивилизации и култури.

Събитията от съвременността и начинът на живот са мотиви за туристически пътувания. Те са социално-познавателни ресурси на туризма, като включват стокови пазари, жизнено равнище, стопански обекти и забележителности.

Ресурсите са териториално разположени и имат съответни географски характеристики. Те са части на природата и културата и за да бъдат дефинирани като туристически ресурси е необходимо да преминават през процес на интерпретация, съдържащ няколко етапа.

Процесът започва с идентификация на ресурсите, която ги определя като такива на базата на определени класификационни признаци. При нея един обект или явление се идентифицира като потенциален туристически ресурс и се определя в класификационна схема. В зависимост от принадлежността на ресурсите към съответната среда (*природна или социо-културна*), те се подразделят в две основни групи – **природни и антропогенни**.

Вторият етап е свързан с оценката на ресурсите, с техните количествени и качествени характеристики.

От особено значение е в **следващия етап** да се предвидят мерки за опазване, съхраняване и евентуално възпроизводство и ако е възможно – възстановяване на ресурсите.

След установяването на режима на ползването се преминава към **последния етап** – туристическата интерпретация на ресурсите. Тя се извършва както по отношение на туристическото търсене, на пазара и съответните негови сегменти, така и на предлагането на туристическия продукт. В първия случай е необходима туристическа информация за съответния ресурс, която да бъде маркетингово насочена към потенциалните клиенти, а при втория – преди всичко уточняването и създаването на туристически достъп до него и изграждането на съответна инфраструктура.

От методологическа гледна точка на туризма, **културните ценности** са негови антропогенни ресурси. За ефективността на симбиозата “култура – туризъм”, от съществено значение е хармонизирането или използването от туризма на методиките за идентификация, оценка и интерпретация на антропогенните ресурси.

Например, в етапа на заключителната комплексна оценка при културно-историческите **ценности** фигурират критерии като **автентичност и научна и художествена стойност**.

Ако разглеждаме обектите на **културно-историческото наследство** и като бъдещи **туристически обекти**, то при оценката в сферата на културата би трябвало да се има предвид бъдещата им туристическа интерпретация.

И обратното – при интерпретацията и разработването на продуктовете структури на културния туризъм, те трябва да бъдат съобразени и съответни на класификационните схеми и критериите за оценка на културните ценности, направени от ангажираните институции.

На тази основа бихме могли да **извършим класификация** на антропогенните ресурси по групи – **културно историческо наследство; религии; митове, легенди и предания; събития; бит, традиции и обичаи; съвременни културни, индустриални и спортни обекти**.

Оценката на антропогенните ресурси се извършва и спрямо критериите за уникалност и значимост за националната идентичност и тяхното място в световното и европейското културно наследство. В туристически аспект културните ценности могат да бъдат от световно, национално и местно значение. Придобиването на съответен статут зависи от нормативната уредба – за тези от световна значимост от критериите за обекти от Списъка на Световното културно наследство на ЮНЕСКО, а за културните ценности с национално значение от Закона за културното наследство.

Методологията и цялостният процес на опазване на културните ценности са в зависимост от техния вид, статут и местонахождение.

Териториално-устройствената защита на недвижимото културно наследство обхваща проектирането, съгласуването и одобряването на устройствените, както и финансирането и извършването на дейности за тяхното опазване и експониране. Тя включва: режими за опазване; устройствени схеми на защитени територии за опазване на недвижимото културно наследство; устройствени планове на защитени територии за опазване на недвижимото културно наследство и специфични правила и нормативи към тях; планове за опазване и управление на недвижими културни ценности.

Обработката и систематизирането на информацията от анализа и интерпретацията на антропогенните ресурсите е основата, върху която се изгражда целевата ориентация на проекта за развитие на културния туризъм.

Тя се състои се от последователност от дейности, които се разработват в проекта.

Разбирането на **същността и значението на културното наследство** е необходимо условие за вземане на решения за проектната идея. Културното наследство съхранява историческата памет на човешките общности. То допринася за националната идентичност и неговата научна и културна стойност прави различима съответната страна, подобрява нейния имидж.

Културна ценност е всяко недвижимо и движимо автентично материално и нематериално свидетелство за човешко присъствие и дейност, което има научна и културна стойност и притежава обществена значимост.

Теоретичните постановки са аргумента на студентите да се предложат три тематични модула, конкретизирани до тематични области, от които да направят избор за проектно предложение:

– **Първи модул – „България – загадки от вековете“:** Културното наследство: мост към общо бъдеще; България на Балканите и в Европа; Национални и световни паметници на културата; Паметници на културата включени в световния регистър; Обекти в листата на ЮНЕСКО; Български исторически и културни паметници зад граница; Националните туристически обекти на България – историко-географска форма и съдържание на протичалите или протичащите у нас процеси; Народни обичаи и празници.

– **Втори модул – световна култура: културно-географски профил и характеристики:** Древен Египет, Древен Близък Изток, Егейски цивилизации, Древна Гърция, Древен Рим, Византия, Средновековна Европа, Ренесансова Европа, Европа след Ренесанса, Европа през XVIII–XX в.

– **Трети модул – Културно-туристически маршрути и обекти:** Културно-туристически маршрути в област; Културно-туристически обекти вобщина; Културно-туристически ресурси за развитието на ... град; Проектно описание на конкретен културно-туристически обект; Проект за културни маршрути в регион, страна, област.

В пряка обвързаност с националната и регионалната идентичност са темите от първи и трети модул.

От двайсет и четирите задължителни дисциплини, изучавани по учебен план в специалност „Културен туризъм“, девет оценяваме като осигуряващи комплексен или тематично насочен базис за мотивиран избор на тема за проектна дейност, обвързана с национална и/или регионална идентичност, а именно: *Географски и туристически региони на Европа; Тракийската култура в българските земи; Глобализацията на античния свят: римската култура в българските земи; Балкански културни средища през Средновековието; Културно-историческо наследство на Средновековна България; Балканите между християнството и исляма; Българско възрожденско културно-историческо наследство; Средновековните български градове и манастири: паметници на културно-историческото наследство; Традиционна митология на българския народ.*

Част от систематизираните емпирични данни за двугодишния период, в който е реализирано обучението по дисциплината са свързани с: общия брой на разработените проекти, абсолютния брой и относителния дял на тези, свързани с националната и регионална идентичност и формулировката на тематиката на разработваните теми (фигура 4).

Фиг. 4 Систематизирано представяне на емпиричните данни (период на изследване 2013 – 2015 г.)

Данните са достатъчно категорични спрямо интереса, който провокират възможностите за интерпретация на националната и регионалната идентичност в проектите, свързани с културния туризъм на обучаваните студенти.

Качественият анализ на съответствието на всички компоненти на рамковите изисквания към разработването на идеен проект в културния туризъм – цел, целева група, задачи, основни етапи и дейности и т.н. – показва, че най-често допусканите неточности (дефицити) могат да се обвържат с анализа на макросредата, в която се реализира проектната идея.

За подобен анализ при разработването на проекти на културния туризъм е целесъобразно използването на **техниката PEST**, съчетан със **ситуационния анализ SWOT**.

Той обхваща силните и слабите страни на състоянието на изследвания обект, както и пречките и възможностите на неговото развитие. При него се изследват компонентите на общата среда – политически, икономически, социо-културни и технологически, а също така структуроопределящите елементи на културния туризъм – антропогенни ресурси, туристически културни продукти и пазарите.

Анализът на макросредата чрез метода **PEST** минава през няколко етапа на реализация:

- избор на значимите за културния туризъм фактори от външната среда;
- оценка на характера и степента на влияние на факторите върху културния туризъм;
- синтез на получените оценки и определяне на групи от фактори, пораждащи съответни рискове, пречки и възможности за развитие на културния туризъм.

Туристическият културен продукт се реализира на две равнища;

- първични туристически атракции – културни ценности и антропогенни ресурси (при някои видове туризъм, например религиозния, понятието атракция не е подходяща);

- съоръжения и обслужване – основните туристически услуги.

Туристическите културни продукти имат редица специфични особености. Те включват освен стоки и услуги, също и физически (географски среди), организации и идеи. Средата създава атмосферата на предлагане на продукта. Тя предполага и възможност за достъп до продукта (туристическа достъпност), както и специфичен вид потребление, изразяващо се в участие и взаимодействие.

При културния туризъм основните туристически услуги (част от туристическото предлагане - транспорт, настаняване и хранене) са допълващи и опосредстващи. Основен мотив за пътуване са културните ценности, възможността да бъдат видяни, изживяни, осмислени. В този смисъл допълнителните туристически услуги са основно свързани с мотивите на посещение.

Представянето на културните ценности е дейност по разкриване и популяризиране на културната и научната им стойност пред обществото и определени публики. При презентацията се спазват определени стандарти и се създават условия, които гарантират опазването на културните ценности.

Представените студентски проекти са оценяване спрямо следните параметри за качествен анализ: научна стойност, разнообразие на материала, достъпност на съдържанието, структуриране на текста, последователност и логичност на изложението, графиките и изображенията допълват основния текст, презентират.

Резултатите от изследването потвърждават тезата, че националната и регионална идентичност е съвкупност от самооценките на индивидите, само-

определянето им като принадлежащи към определени културни, териториални, етнически, национални и регионални общности. Тя е интернализиране на цялостното социално положение в субективния свят на човека. И като такава се проявяват в реализираната проектна дейност на обучаемите студенти. Достигането до завършеност на проектното решение предполага придаване на нов, личностен смисъл на вече формирана система от знания и компетенции.

ЛИТЕРАТУРА/BIBLIOGRAPHY

Алексиева 2004: Алексиева, С. *Връзки с обществеността на културния туризъм*. София: “ПР – Туризм Консулт” [Aleksieva 2004: Aleksieva, S. *Vrazki s obshtestvenostta na kulturnia turizam*. Sofia: “PR – Turizam Konsult”].

Асенов 2012: Асенов, А. *Управление на проекти*. В. Търново: Фабер [Asenov 2012: Asenov, A. *Upravlenie na proekti*. V. Tarnovo: Faber].

Барс 1999: Барс, Е. ЮНЕСКО за културния туризъм. // *Кръстопът. Културна политика: Посоки на промяна*. София: Институт по културознание [Bars 1999: Bars, E. UNESCO za kulturnia turizam. // *Krastopat. Kulturna politika: Posoki na promyana*. Sofia: Institut po kulturoznanie].

Вълчев 1999: Вълчев, А. За директно и индиректно общуване с културното наследство. // *Кръстопът. Културна политика: Посоки на промяна*. София: Институт по културознание [Valchev 1999: Valchev, A. Za direktno i indirektno obshtuvane s kulturnoto nasledstvo. // *Krastopat. Kulturna politika: Posoki na promyana*. Sofia: Institut po kulturoznanie].

Дерменджиева и др. 2009: Дерменджиева, С., Б. Димитрова. Проектно базираното обучение по география и икономика. // *България, българите и Европа – мит, история, съвремие*. Т. 3. В. Търново: УИ “Св. св. Кирил и Методий”, 554–572 [Dermendzhieva i dr. 2009: Dermendzhieva, S., B. Dimitrova. Proektno baziranoto obuchenie po geografia i ikonomika. // *Bulgaria, balgarite i Evropa – mit, istoria, savremie*. T. 3. V. Tarnovo: UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 554–572].

Дерменджиева 2014: Дерменджиева, С. Проектно-изследователска дейност при обучението на студентите от специалност „Културен туризъм“. // *Сборник Юбилейна научна конференция „30 години катедра „География“ във Великотърновски Университет“*. Доклади. Велико Търново: ИВИС, 391–402 [Dermendzhieva 2014: Dermendzhieva, S. Proektno-izsledovatelaska deynost pri obuchenieto na studentite ot spetsialnost „Kulturen turizam“. // *Sbornik Yubileyna nauchna konferentsia „30 godini katedra „Geografia“ vav Velikotarnovski Universitet“*. Dokladi. Veliko Tarnovo: IVIS, 391–402].

Дерменджиева 2014: Дерменджиева, С. Методология на проектите. Съвременни конструкции в образователния процес. // *Алманах на Катедра “География”*. Велико Търново: АБАГГАР, 223–252 [Dermendzhieva 2014: Dermendzhieva, S. Metodologia na proektite. Savremenni konstrukti v obrazovatelnia protses. // *Almanah na Katedra “Geografia”*. Veliko Tarnovo: ABAGGAR, 223–252].

Дерменджиева 2016: Дерменджиева, С. Проектната дейност като средство за формиране на ключови компетенции. // *Научна конференция: „България, българите и Европа – мит, история и съвремие“*. 209–221 [Dermendzhieva 2016: Dermendzhieva, S. Proektnata deynost kato sredstvo za formirane na klyuchovi kompetentsii. // *Nauchna konferentsia: „Bulgaria, balgarite i Evropa – mit, istoria i savremie“*. 209–221].

Тончев 2010: Тончев, Цв., Михайлов, М. *Терминологичен речник по управление на туризма*. МВБУ [**Tonchev 2010:** Tonchev, Tsv., Mihaylov, M. *Terminologichen rechnik po upravlenie na turizma*. MVBU]

Овчинников 2012: Овчинников А. Е., Д. В. Мисливченко. *До проекта за 70 вопросов или схема разработки проектного описания*. Красноярск: Агентство образовательных решений «Новые стратегии» [**Ovchinnikov 2012:** Ovchinnikov A. E., D. V. Mislivchenko. *Do proekta za 70 voprosov ili shema razrabotki proektnogo opisania*. Krasnoyarsk: Agentstvo obrazovatelynyh resheniy «Novie strategii»]

Dermendzhieva 2015: Dermendzhieva, S. Project-Based Learning in Geographical Education. *Acta Scientifica Naturalis*. Volume 1/2015, 244–260.

Report for sustainable development of tourism. <www.unesco.org/report>

Report: Our common future. <www.un.org./report>

Rio Declaration. <www.un.org./conferation>

Tourism 2020 Vision. <www.world-tourism.org>

UNESKO Report. <www.unesco.org/reports>

WTO. <www.world-tourism.org/statistic>